

KILKA UWAG NA TEMAT CHRONOLOGII WYDARZEŃ ORAZ ROLI ARMII
 RZYMSKIEJ W UZURPACJI LUCJUSZA DOMICJUSZA ALEKSANDRA
 (GUILLAUME MALINGUE, *THE COINAGE OF DOMITIUS ALEXANDER (308–310 AD)*,
 BORDEAUX: NUMISMATICA ANTIQUA 9, AUSONIUS ÉDITIONS 2018, 172 S.)

KAMIL WEŁNA

Monografie poświęcone mennictwu cesarzy i uzurpatorów rzymskich to wciąż dość mało znana i stosunkowo nielicznie reprezentowana grupa publikacji. W Polsce w badaniach numizmatycznych niekwestionowaną palmę pierwszeństwa dzierży Zakład Historii Starożytnej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach i tacy badacze jak Wiesław Kaczanowicz¹ czy Agata Aleksandra Kluczek². Ich prace stanowią podstawowe źródło informacji dotyczące mennictwa starożytnego Rzymu. Najważniejszą zagraniczną publikacją z dziedziny numizmatyki rzymskiej jest monumentalny brytyjski katalog *Roman Imperial Coinage*³. Jest on owocem wieloletnich badań prowadzonych przez zespół brytyjskich uczonych i obejmuje monety rzymskie z lat 31 p.n.e.–491 n.e. Pomimo ogromnego znaczenia dla badań nad numizmatyką rzymską wydawnictwo to, z racji na swój przekrojowy charakter oraz dużą liczbę nowych znalezisk numizmatycznych, a także ponad 70 lat, jakie upłynęły pomiędzy wydaniem pierwszego i dziesiątego tomu serii, utraciło sporo na aktualności. Rewizję i uzupełnienie ustaleń zawartych w tomach *RIC* mogłoby zapewnić opracowanie monografii dotyczących np. mennictwa poszczególnych dynastii panujących w cesarstwie lub też numizmatów z czasów panowania konkretnego władcy. Przykładem takiego szczegółowego podejścia do zagadnień związanych z postacią panującego jest książka *The Coinage of Domitius Alexander (308–310 AD)*, której autorem jest Guillaume Malingue. Monografia ta jest poświęcona monetom wybijanym przez uzurpatora Lucjusza Domicjusza Aleksandra panującego w latach 308–310 n.e. na terenie prowincji afrykańskich i stanowi ona wycinek większej pracy autora dotyczącej produkcji i obiegu rzymskich monet z mennicy w Kartaginie na przełomie III i IV w. n.e.⁴

¹ Zob. Kaczanowicz 1990.

² Profesor Kluczek opublikowała również artykuł recenzyjny dotyczący omawianej w niniejszym tekście monografii: zob. Kluczek 2019a. Do jej opinii odwołam się w dalszej części moich rozważań. Najważniejsze prace Profesora Kluczka z dziedziny numizmatyki rzymskiej: zob. Kluczek 2009; 2016; 2018, 2019 b.

³ Dalej jako *RIC*. Do tej pory w latach 1923–1994 ukazało się 10 tomów *Roman Imperial Coinage*.

⁴ Malingue 2014.

KILKA UWAG NA TEMAT CHRONOLOGII WYDARZEŃ ORAZ ROLI ARMII

Recenzowana książka składa się z dziewięciu rozdziałów. Już we wstępie autor nakreśla najważniejsze cele swojej publikacji: zebranie i dokładne przebadanie całego dostępnego obecnie materiału numizmatycznego dotyczącego osoby Lucjusza Domicjusza Aleksandra, a także zweryfikowanie i uzupełnienie dotychczasowego stanu badań na ten temat (zwłaszcza rewizję i uzupełnienie ustaleń zawartych w tomach *RIC* oraz pracach, których autorem był Pierre Salama).

W rozdziale pierwszym (s. 17–28) G. Malingue omawia historyczne tło samej uzurpacji. Przytacza i analizuje relacje ze źródeł literackich oraz inskrypcje związane z osobą uzurpatora. Próbuje wyznaczyć chronologię wydarzeń oraz określić zasięg powstania na podstawie m.in. inskrypcji dedykowanych władcy. Omawia i ocenia szczegółowe propozycje dotyczące chronologii uzurpacji. Co ważne, w tym miejscu przychyła się do hipotezy datującej upadek rebelii na koniec 310 r. Jako argument przemawiający za trafnością tej propozycji wymienia zapiski chronograficzne notujące w końcu 310 r. objęcie przez Rufiusza Woluzjana – dowódcy, który z rozkazu Maksencjusza miał udać się do Afryki i pokonać uzurpatora – stanowiska prefekta Rzymu. Guillaume Malingue uważa ten dowód za najważniejszy i potwierdzający fakt, iż uzurpacja Lucjusza Domicjusza Aleksandra zakończyła się przed końcem 310 r. Autor przytacza jednak również teorie, która przesunęłaby upadek uzurpatora na rok 311⁵.

Tytuł recenzowanej w niniejszym tekście monografii zawiera datację uzurpacji Lucjusza Domicjusza Aleksandra przyjętą przez autora. Nadmienić jednak należy, że czas trwania oraz daty intronizacji i upadku uzurpatora nie są pewne (pisze o tym sam badacz). W swojej pracy poświęconej tym wydarzeniom przychyliłam się do datowania jej na lata 308–311 n.e. Wymieniam i omawiam też różnice w datowaniu, jakie pojawiają się u poszczególnych badaczy, zarówno polskich, jak i zagranicznych⁶.

We wspomnianym już wyżej artykule recenzenckim profesor A.A. Kluczek opowiada się za datacją, którą przedstawia G. Malingue⁷. Osobiście skłaniam się ku teorii, według której uzurpacja została stłumiona w 311 r. W swoim artykule podaję argumenty źródłowe (kolejność zdarzeń w relacji Zosimosa), oraz argumenty natury logistycznej i strategicznej, które przemawiają

⁵ Wełna 2019, 45-73. Moja propozycja chronologii uzurpacji: s. 65–67.

⁶ Wełna 2019, 45-73. Na temat różnic w datowaniu lat działalności uzurpatora szerzej: Wełna 2019, 46, przypis nr 2. Proponowana przeze mnie chronologia uzurpacji zawarta jest we wspomnianym artykule: Wełna 2019, 65–67.

⁷ Kluczek 2019a, 298–300.

za takim datowaniem. W pracy na temat uzurpacji Lucjusza Domicjusza Aleksandra starałem się skonstruować spójną hipotezę dotyczącą przebiegu tych wydarzeń⁸.

W rozdziale drugim (s. 29–38) G. Malingue opisuje dostępny materiał numizmatyczny i tło jego wytworzenia – kwestie związane z aktywnością i funkcjonowaniem mennicy w Kartaginie w okresie tetrarchii. Zwraca tutaj szczególną uwagę na problemy, z jakimi musiał borykać się uzurpator, rozpoczynając produkcję swoich monet, a także na to, jak w ciągu ostatnich dziesięcioleci wzrosła ilość materiału związanego z panowaniem Lucjusza Domicjusza Aleksandra.

Rozdział trzeci (s. 39–47) poświęcony jest typologii monet uzurpatora. Autor wymienia i opisuje, a także podejmuje próbę interpretacji przedstawień znanych z materiału numizmatycznego. Wśród nich znajdują się personifikacje, np. Wiktorii i Afryki, które mają wykazać pomysłowość uzurpatora. Widoczne są również motywy związane z rzymskim senatem i Jowiszem, mające być świadectwami potwierdzającymi legalność władzy Lucjusza Domicjusza Aleksandra, a wreszcie odwołania mające związek z armią (znaki legionowe, wizerunek jeźdźca), które miały świadczyć o poparciu udzielonym uzurpatorowi przez armie prowincji afrykańskich i wzmocnić przywiązanie żołnierzy do niego.

Rozdział czwarty (s. 49–58) zajmują rozważania dotyczące chronologii wybijania na monetach kolejnych motywów oraz bicia kolejnych serii monet w trakcie panowania Lucjusza Domicjusza Aleksandra. Autor na podstawie zmian w ukazywanych na monetach motywach prezentuje hipotezę dotyczącą sytuacji uzurpatora. Wypuszczanie kolejnych serii monet (w sumie czterech) i zmiany w prezentowanych na nich wizerunkach miały być związane z aktualnymi celami politycznymi, jakie stawiał sobie władca: pozyskanie sympatii żołnierzy, zamanifestowanie legalności sprawowanej przez siebie władzy czy potwierdzenie i ogłoszenie sojuszu zawartego z Konstantynem Wielkim.

Rozdział piąty (s. 59–62) omawia zagadnienie obiegu (a zwłaszcza zasięgu i dostępności) monet wybijanych przez afrykańskiego władcę. Autor stara się przedstawić miejsca, w których odnaleziono materiał numizmatyczny (jedynie w przypadku części eksponatów jest to możliwe) i na podstawie ich rozmieszczenia na mapie imperium odpowiedzieć na pytanie o zasięg obiegu monet. Szuka też przyczyn, dzięki którym zostały one po terenie państwa rozrzucone, oraz stara się odpowiedzieć na pytanie, dlaczego tak mało numizmatów uzurpatora przetrwało do naszych czasów.

⁸ O kolejności zdarzeń w relacji Zosimosa zob.: Wełna 2019, 62–63.

KILKA UWAG NA TEMAT CHRONOLOGII WYDARZEŃ ORAZ ROLI ARMII

Rozdział szósty (s. 63–66) stanowi katalog typów i nominałów monet wybijanych przez Lucjusza Domicjusza Aleksandra w trakcie jego panowania wraz z wyliczeniem różnych wariantów napisów bitych na nich i potencjalnym okresem, w którym mogły być one wybijane.

Rozdziały siódmy (s. 67–83) i ósmy (s. 85–105) stanowią katalog i zestawienie typów awersów i rewersów monet uzurpatora wraz z ilustracjami i stosownymi opisami każdej nich. Rozdział dziewiąty zaś (s. 107–153) to korpus wszystkich znanych obecnie monet, w którym oprócz zdjęć większości spośród nich znajdują się informacje techniczne dotyczące eksponatów, włącznie z ich parametrami i wskazaniem miejsca, w którym są dostępne obecnie.

Całość rozważań kończy krótkie podsumowanie, w którym G. Malingue streszcza najważniejsze wnioski wynikające z publikacji i omawia potencjalne możliwości wzbogacenia dostępnej bazy monet o nowe eksponaty.

Publikację zamyka bibliografia (s. 159–163) oraz korpus inskrypcji (s. 165–172) związanych z osobą Lucjusza Domicjusza Aleksandra zawierający nie tylko ich teksty i miejsca opublikowania, ale również mapę, na której pokazano rozmieszczenie owych inskrypcji na terenie prowincji, a także fotografie samych zabytków.

Recenzowana pozycja to przykład bardzo kompetentnej monografii poświęconej mennictwu wybranego władcy. Autorowi należą się słowa uznania za drobiazgowo zebranie i opisanie oraz dokładną analizę źródeł dotyczących uzurpacji Lucjusza Domicjusza Aleksandra. Stworzony przez G. Malingue'a korpus monet stanowić będzie z całą pewnością przydatne narzędzie nie tylko w badaniach nad mennictwem rzymskim, ale również nad samą działalnością afrykańskiego uzurpatora. Przedstawione w książce hipotezy dotyczące np. zmian w motywach umieszczanych na monetach czy chronologii i przyczyn wypuszczania kolejnych serii monet są bardzo ciekawe i oparte na solidnych przesłankach. Książka już krótko po publikacji wywołała ożywioną dyskusję dotyczącą politycznych, programowych i propagandowych aspektów w mennictwie Lucjusza Domicjusza Aleksandra⁹.

Zauważyć jednak można pewne nieścisłości, np. we fragmencie dotyczącym metod rozpoznania omawianego materiału numizmatycznego na terenie cesarstwa autor nie wspomina o możliwości rozprzestrzenienia ich przez żołnierzy uzurpatora, którzy po jego upadku zostali

⁹ O niezwykle ciekawych i bardzo trafnych moim zdaniem wnioskach płynących z analizy wizerunków i inskrypcji przedstawionych na monetach bitych przez afrykańskiego uzurpatora piszą zarówno G. Malingue w swojej monografii jak i profesor Kluczek w swoim artykule recenzyjnym. Zob.: Kluczek 2019a, 300–304.

najpewniej przeniesieni karnie do Italii¹⁰. Jako że wojska te były (jak autor zresztą sam słusznie zauważa) opłacane z pieniędzy wybijanych przez władcę Afryki, to po rozproszeniu oddziały mogły roznieść monety z wizerunkiem swego dawnego wodza po całym *Imperium Romanum*.

Druga uwaga krytyczna dotyczy opinii autora o armii rzymskiej w Afryce. Guillaume Malingue, mówiąc o wybijaniu kolejnych serii monet, wspomina o konieczności opłacenia nimi słabych i źle wyszkolonych wojsk uzurpatora. W mojej ocenie jest to stereotypowe ujęcie zagadnienia, oparte na utartych w literaturze naukowej poglądach i krótkich, nie do końca jasnych świadectwach w źródłach pisanych. Nie budzi mojej wątpliwości to, że uzurpator wzmógł produkcję pieniądza, by móc za nie opłacić żołnierzy, zwłaszcza u schyłku swego panowania, gdy zbliżała się ewentualność konfrontacji z oddziałami wroga, ale fakt, jakoby trzeba było opłacić słabo wyszkoloną armię, nie jest w mojej ocenie prawdą. Należy pamiętać, że to żołnierze stanowili siłę, która wyniosła Lucjusza Domicjusza Aleksandra do władzy; byli to ludzie, którzy odnosili sukcesy, zarówno walcząc dla niego, jak i wcześniej dla cesarza Maksymiana¹¹. Nie byli to wyłącznie szybko przeszkoleni cywile, ale również oddani sprawie legioniści (zapewne ze stacjonującego w Afryce wtedy i długo potem *legio III Augusta*)¹². Wybijanie nowych serii należy więc traktować raczej jako chęć wzmocnienia morale i wierności żołnierzy, których część była osobiście zaangażowana w utrzymanie władzy przez uzurpatora. Nie należy natomiast owej produkcji menniczej traktować tylko w kategoriach próby kupienia wierności słabych i niezbyt karnych oddziałów, dla których jedyną motywacją byłyby pieniądze.

Pomimo tych drobnych zastrzeżeń w kwestiach interpretacji pewnych wydarzeń należy zaznaczyć, że praca G. Malingue'a to doskonała monografia dotycząca mennictwa Lucjusza Domicjusza Aleksandra i przykład publikacji, która doskonale podsumowuje i rewiduje oraz uzupełnia o nowe informacje zagadnienie, które było przedmiotem badań wielu innych badaczy. Książka stanowi kompleksowe opracowanie źródeł numizmatycznych dotyczących tej mało znanej afrykańskiej uzurpacji.

¹⁰ O dalszym losie pokonanych żołnierzy Lucjusza Domicjusza Aleksandra zob.: Wełna 2019, 63–65.

¹¹ Na temat roli i wartości armii wspierającej wystąpienie Lucjusza Domicjusza Aleksandra zob.: Wełna, 2019, 60–65.

¹² *Legio III Augusta* walczyła w Afryce jeszcze w drugiej połowie IV w. Jej żołnierze mieli walczyć jeszcze, np. w okresie powstania Firmusa. Zob. Wełna 2018, 43–45.

Bibliografia

Recenzowana praca

Malingue G., 2018: *The Coinage of Domitius Alexander (308-310 AD)*, Bordeaux.

Pozostałe publikacje

Kaczanowicz W., 1990: *Aspekty ideologiczne w rzymskim mennictwie lat 235–284 n.e.*, Katowice.

Kluczek A.A., 2009: *Vndiqve victores. Wizja rzymskiego wladztwa nad światem w mennictwie złotego wieku Antoninów i doby kryzysu III wieku – studium porównawcze*, Katowice.

Kluczek A.A., 2016: *Faces of Aeneas. Representations on Roman Coins and Medallions*, „Studia Ceranea. Journal of the Waldemar Ceran Research Centre for the History and Culture of the Mediterranean Area and South-East Europe” 6, 295–321.

Kluczek A.A., 2018: *Odczytać obraz, interpretować świat, czyli rozszyfrować treści rzymskich numizmatów*, „Roczniki Humanistyczne” 66.3, 111–125.

Kluczek A.A., 2019a: *On Alexander, Who in Carthage ‘Had Foolishly Usurped the Supreme Power’ Under Roma’s Sign. Guillaume Malingue, The Coinage of Domitius Alexander (308–310 AD), Ausonius éditions, Numismatica Antiqua 9, Bordeaux 2018, pp. 170*, „Res Historia” 49, 293–306.

Kluczek A.A., 2019b: *Primordia Romana. Mityczna przeszłość Rzymu i pamięć o niej w rzymskich numizmatach zaklęta*, Katowice.

Malingue G., 2014: *Production et circulation du monnayage de l’atelier de Carthage, à la fin du troisième et au début du quatrième siècles, par l’étude des trésors et des monnaies de fouilles*, PhD Thesis, Paris (w druku).

Welna K., 2018: *Możliwości bojowe i stan rzymskiej armii w prowincjach afrykańskich w świetle relacji o Powstaniu Firmusa (372–375 r. n.e.)*, „Studia Antiquitatis et Medii Aevi Incohantis” 3, 39–56.

Welna K., 2019: *Uzurpacja Lucjusza Domicjusza Aleksandra 308–311 r. n.e. a polityczne i militarne znaczenie prowincji afrykańskich Cesarstwa Rzymskiego*, „Studia Antiquitatis et Medii Aevi Incohantis” 4, 45–73.

Kamil Welna
Uniwersytet Wrocławski
kamil.welna1990@wp.pl
ORCID: 0000-0002-9667-5357